

szerokiej Wielkopolski i w ogóle cały ten okres. Wydaje się, że na poważną książkę syntetyzującą, a do takiej roli pretenduje oceniane opracowanie, jest jeszcze za wcześnie. Recenzentowi wydaje się bowiem, że najpierw należałoby dokończyć badania nad elitami poszczególnych ziem szerokiej Wielkopolski w późnym średniowieczu, następnie zaś przejść do podobnych badań już w okresie wczesnonowożytnym (do przełomu XVI i XVII w.), z szerokim wykorzystaniem źródeł archiwalnych, przede wszystkim zaś ksiąg ziemskich i grodzkich<sup>34</sup>. Dopiero po zakończeniu tych badań szczegółowych będzie można powrócić do syntezy.

*Sobiesław Szybkowski (Gdańsk)*

LESZEK ZIĄTKOWSKI, Między niemożliwym a koniecznym. Reformy państwa pruskiego w końcu XVIII i na początku XIX wieku a proces równouprawnienia Żydów ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji na Śląsku, Wydawnictwo VIA NOVA, Wrocław 2007, ss. 240.

Problematyka dziejów społeczności mozaistycznej na Śląsku w końcu XVIII i w XIX w. stanowi przedmiot badań Leszka Ziátkowskiego już od lat prawie dwudziestu. Opublikował na ten temat kilkanaście artykułów (poświęconych m. in. synagogom, zajazdom żydowskim, rodzinie żydowskiej, szkolnictwu żydowskiemu i powstaniu cmentarza żydowskiego we Wrocławiu, gminom żydowskim w Oławie i Lubinie) oraz monografię Ludność żydowska Wrocławia 1812-1914 (Wrocław 1998). Posiada też dar popularyzacji wiedzy historycznej, czego wyrazem jest zwłaszcza opublikowana jednocześnie w wersji polskiej i niemieckiej książka Dzieje Żydów we Wrocławiu (Wrocław 2002), która spotkała się z dużym zainteresowaniem czytelników i była prezentowana podczas Międzynarodowych Targów Książki we Frankfurcie nad Menem. Publikacje L. Ziátkowskiego dotyczące ludności żydowskiej Wrocławia wyrównują w pewnym stopniu dysproporcje w badaniach nad społecznościami żydowskimi w dużych miastach niemieckich w XIX stuleciu, które to studia koncentrowały się wcześniej na Berlinie, Kolonii czy Hamburgu.

Te systematycznie rozszerzane badania doprowadziły L. Ziátkowskiego do napisania recenzowanej książki, która stała się podstawą przewodu habilitacyjnego, przeprowadzonego w Instytucie Historii Uniwersytetu Wrocławskiego. Jest ona – jak stwierdza autor we wprowadzeniu – „próbą uchwycenia przemian w prawnym położeniu ludności mozaistycznej w Prusach na szerokim tle ogólnych uwarunkowań społecznych, politycznych i historycznych, ze szczególnym uwzględnieniem specyfiki tych uwarunkowań w jednej prowincji państwa pruskiego – Śląsku” (s. 11). Tak sformułowany cel pracy wzbudza jednak zastrzeżenia. Proces emancypacji Żydów w monarchii Hohenzollernów na przełomie XVIII i XIX w. został już szeroko opisany w niemiecko- i anglojęzycznej literaturze historycznej. Nie było więc potrzeby ponownego podejmowania tego tematu. Sądzę, że głównym celem książki powinno być ukazanie realizacji postanowień edyktu emancypacyjnego z 1812 r. na Śląsku na tle porównawczym, co wiązałoby się z rozbudową i szerszym omówieniem prezentowanych w niej zagadnień.

W tytule ocenianej książki znajdujemy trzy człony: 1) reformy państwa pruskiego, 2) proces równouprawnienia Żydów, 3) sytuacja na Śląsku. Każdy z nich stanowi od dawna przedmiot zainteresowania historyków i posiada bogatą literaturę. Reformom państwa pruskiego w końcu XVIII i na początku XIX w. poświęcono wiele monografii i mnóstwo artykułów. W historiografii są oceniane pozytywnie (od Heinricha Treitschke do Reinharta Kosellecka), jak też krytycznie (m. in. w pracach Franza Mehringa, Hansa Rosenberga, Ottona Büscha). Skoro więc przedmiotem rozprawy są reformy pruskie, to należało zapoznać się z najważniejszymi opracowaniami na ten temat. Tymczasem L. Ziátkowski wykorzystał wybiórczo tylko niektóre z nich. Na wymienioną w bibliografii klasyczną monografię R. Kosellecka, Preußen zwischen Reform und Revolution. Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziales Bewegung von 1791 bis 1848 (kilka wydań) nie powołuje się wcale w tekście ani też w przypisach. Wskazaną w bibliografii książkę Walthera

<sup>34</sup> Tamże, s. 162, podkreśla się słabe zaawansowanie badań nad elitami wczesnych czasów nowożytnych.

Hubatscha, *Die Stein-Hardenbergsche Reformen* (Darmstadt 1977) cytuję tylko za Ilją Miecikiem (s. 35, przyp. 92). Zwraca uwagę pominięciu szeregu podstawowych monografii i prac zbiorowych, nie mówiąc już o artykułach<sup>1</sup>.

W większym zakresie wykorzystał L. Ziátkowski literaturę dotyczącą emancypacji Żydów w Prusach, choć i tutaj łatwo dostrzec liczne pominięcia. We wprowadzeniu autor dość szeroko omawia starszą literaturę przedmiotu, dzieła Heinricha Graetza, Ludwiga von Rönnego i Heinricha Simona, Moritza Kalischa, Moritza Sterna, Ismara Freunda, Selmy Stern, Simona Dubnowa itd., natomiast nowsze piśmiennictwo charakteryzuje tylko ogólnie (s. 21-23), ograniczając się do wymienienia prac Davida Sorkina, Moniki Richarz, Stefi Jersch-Wenzel, Shulamit Volkov i kilku innych autorów oraz podania w przypisach informacji biograficznych. Krótki ten przegląd jest niepełny i tylko fragmentarycznie odzwierciedla kierunki najnowszych badań<sup>2</sup>.

Podstawa źródłowa rozprawy jest skromna. Stanowią ją głównie źródła drukowane (rozporządzenia, edykty, broszury itd. z przełomu XVIII i XIX w.), a w niewielkim tylko stopniu archiwalia. Praca zawiera 475 przypisów, z czego w zaledwie ok. 60 autor powołuje się na akta z Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie Dahlem, w kilku innych zaś także na Akta Miasta Wrocławia. W Bibliografii L. Ziátkowski deklaruje natomiast wykorzystanie również znajdujących w Archiwum Państwowym we Wrocławiu (i jego oddziale w Legnicy) akt regencji wrocławskiej, Archiwum Giełdy Kupieckiej we Wrocławiu, dotyczących Izraelitów akt śląskich miast Dzierżoniowa, Kłodzka, Chojnowa, Jawora, Legnicy, Lubina, Świerzawy, a także przechowywanych w Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie akt ponad czterdziestu śląskich gmin żydowskich. Śladów przerobienia tych materiałów w tekście rozprawy i przypisach jednak nie widać. Obszerna bibliografia pełni więc w znacznym stopniu funkcję dekoracji. Zajmujące ponad 12 stron druku (s. 209-221) zestawienie źródeł archiwalnych z krótkimi opisami może być jednak (i z pewnością będzie) przydatne dla innych historyków w ich badaniach. Pokazuje, jak bogata jest jeszcze, mimo dużych strat, baza źródłowa do dziejów Żydów na Śląsku.

Szereg uwag nasuwa także lektura czterech kolejnych rozdziałów książki, zwłaszcza rozdziału pierwszego pt. *Przebudowa państwa pruskiego przed bitwą pod Jeną i po klęsce jenańskiej a potrzeba uregulowania spraw żydowskich*. Zajmujący ponad 60 stron opis reform państwa pruskiego w XVIII i na początku XVIII w. zawiera wiedzę podręcznikową. Autor w ujęciu chronologiczno-kronikarskim omawia kolejno wszystkie ówczesne reformy, także mniej ważne dla procesu emancypacji ludności żydowskiej. Sądzę, że znacznie lepszym rozwiązaniem byłoby omówienie tego zagadnienia według podziału na: reformy społeczeństwa, reformy edukacji i reformy państwa (jaki to podział zaproponował Thomas Niepperdey, *Rozważania o niemieckiej historii*. Eeseje, Warszawa 1999, s. 76-77). Poza tym rozważania autora nie zawsze są pełne i dobrze udokumentowane w przypisach. Ograniczę się do jednego przykładu. Na s. 47-48 L. Ziátkowski omawia również „problem nowego uregulowania spraw żydowskich na terenach polskich zdobytych przez państwo pruskie”, w tym Statut Generalny dla Żydów w Prusach Południowych i Nowowschodnich z 1797 r., na podstawie tegoż statutu i książki A. A. Breuera, *Geschichte*

<sup>1</sup> Z pominiętych publikacji wymienić można przykładowo: R. I b b e k e n, *Preußen 1807-1813. Staat und Volk als Idee und in Wirklichkeit*, Köln 1970; K. v o n R a u m e r, *Deutschland um 1800. Krise und Neugestaltung 1789-1815*, w: *Handbuch der deutschen Geschichte*, t. III, Konstanz 1972; *Preußische Reformen*, wyd. B. Vogel, Königstein 1980; M. W. G r a y, *Prussia in Transition. Society and Politics under the Stein Ministry*, Philadelphia 1986.

<sup>2</sup> Z pominiętych ważnych publikacji wymieniam również przykładowo: *Das Judentum in der deutschen Umwelt 1800-1850*, red. H. Liebschütz, A. Pauckert, Tübingen 1977; H. H o l e c z e k, *Die Emanzipation, w: Die Juden als Minderheit in der Geschichte*, München 1981; P. B a u m g a r t, *Absoluter Staat und Judenemanzipation in Brandenburg-Preussen*, *Jahrbuch für Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands* 13, 1965, s. 60-87; J. K a t z, *Aus dem Ghetto in die bürgerliche Gesellschaft. Jüdische Emanzipation 1770-1870*, Frankfurt a. M. 1973; J. T o u r y, *Emanzipation und Judenkolonen in der öffentlichen Meinung Deutschlands 1775-1819*, *Jahrbuch der Instituts für deutsche Geschichte* 11, 1982, s. 17-53; S. H a r t m a n n, *Die Bedeutung des Hardenbergschen Edikts von 1812 für den Emanzipationsprozeß der preußischen Juden im 19. Jahrhundert*, *Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte* 1993, z. 2, s. 247-260; R. R ü r u p, *The Tortous and Thorny Path to Legal Equality „Jews Laws” and the Late Eighteenth Century*, *Leo Beck Institute Year Book* 31, 1986, s. 3-33.

der Juden in Preußen 1750-1820 (Köln 1991). Podaje szereg informacji, także mniej istotnych, a z rozważań uykają kwestie ważne, jak np. ta, że w wymienionym statucie ludność żydowska została potraktowana jako oddzielna korporacja, która nie jest jeszcze przygotowana do korzystania z praw miejskich i krajowych. Z rozważań trudno też się dowiedzieć, że kwestia uregulowania spraw żydowskich na zajętych przez Prusy ziemiach polskich została już opisana także w literaturze polskiej, m. in. w pracach Andrzeja Wojtkowskiego (Polityka rządu pruskiego wobec Żydów polskich od r. 1793-1806, Przegląd Judaistyczny 1923, nr 1-6) i Jana Wąsickiego (Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793-1806. Studium historycznoprawne, Wrocław 1957). Z kolei podrozdział o „problemie żydowskim” w debacie biurokratycznej w latach 1808-1812 (s. 82-99) został napisany głównie na podstawie książki Ismara Freunda, Die Emanzipation der Juden in Preußen unter besonderer Berücksichtigung des Gesetzes vom 11. März 1812. Beitrag zur Rechtsgeschichte der Juden in Preußen (t. I-II, Berlin 1912) i przedrukowanych w niej dokumentów.

Nowe ustalenia przynoszą natomiast rozdziały trzeci i czwarty o edykcje emancypacyjnym z 1812 r. i realizacji jego postanowień na Śląsku, w tym zwłaszcza podrozdziały o likwidacji dawnych urzędów nadzorujących ludność żydowską i spoczywających na niej obciążeniach, komplikacji związanych z nadawaniem Żydom praw obywatelskich oraz imion i nazwisk, korzystaniu przez Żydów z praw obywatelskich w wypadku zakupu dóbr ziemskich. Ale i tutaj znajdują się duże fragmenty z wcześniejszych publikacji autora, jak w podrozdziale o stanie szkolnictwa żydowskiego na Śląsku (zob. L. Ziątkowski, Szkolnictwo żydowskie we Wrocławiu w XIX wieku, w: Wrocławskie szkoły. Historia i architektura, Wrocław 2004). Lektura obu tych rozdziałów, stanowiących zresztą tylko 30% treści książki, budzi więc niedosyt.

W podsumowaniu stwierdzić więc trzeba, że książka Leszka Ziątkowskiego nie jest opracowaniem przedstawiającym wyczerpująco proces emancypacji Żydów na Śląsku w objętym badaniem okresie.

*Witold Molik (Poznań)*

STEFAN DYROFF, Erinnerungskultur im deutsch-polnischen Kontaktbereich. Bromberg und der Nordosten der Provinz Posen (Wojewodschaft Poznań) 1871-1939 (Einzelveröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts Warschau, Bd. 19), fibre Verlag, Osnabrück 2007, ss. 480.

Pamięć to podstawa tożsamości – tak indywidualnej, jak i zbiorowej. Innymi słowy – jesteśmy tym, co pamiętamy, a wspomnienia i wiedza o przeszłości pozwalają funkcjonować nie tylko jednostkom, ale także grupom, społeczeństwom i narodom. Pamięć zbiorowa i mity historyczne, w Polsce będące przedmiotem badań socjologicznych już w latach sześćdziesiątych XX w., stały się w kolejnych dekadach tematem coraz chętniej podejmowanym przez historyków, przy czym wiodącą rolę odegrała historiografia francuska i amerykańska. Nie tyle zatem ustalenie „obiektywnej prawdy” i dekonstrukcja fałszywych wyobrażeń o przeszłości (czyli „mitów”), ale raczej zbadanie sposobów konstruowania tożsamości – kształtowanej m. in. za pomocą polityki historycznej (czy też polityki pamięci<sup>1</sup>) – jest celem jednego z najbardziej wpływowych nurtów nie tylko współczesnej historiografii, ale w ogóle nauk humanistycznych.

W nurcie tym mieści się również prezentowana książka Stefana Dyroffa (ur. 1976), której podstawą jest praca doktorska napisana pod kierunkiem Karla Schlögela i obroniona w 2006 r. na Wydziale Kulturoznawstwa Europejskiego Uniwersytetu Viadrina we Frankfurcie nad Odrą. Teoretyczne założenia pamięci zbiorowej (kulturowej/komunikatywnej), opracowane przez Jana Assmanna i niezwykle popularne w Niemczech (ale słabo znane w Polsce – poza środowiskiem niemcoznawców) posłużyły autorowi do wyróżnienia trzech obszarów kultury pamięci: tekstu, obrazu, rytuału. Owe trzy obszary stały się następnie podstawą do porządkowania materiału źródłowego i podziału rozprawy na cztery rozdziały: dwa pierwsze poświęcone są tekstom (nau-

<sup>1</sup> L. M. N i j a k o w s k i, Polska polityka pamięci. Esej socjologiczny, Warszawa 2008, s. 19.